

ADABIYOT SO‘Z SAN’ATI: FOLKLOR

Allambergenov Anvar Erkabayevich, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

LITERATURE VERBAL ART: FOLKLORE

Allambergenov Anvar Erkabayevich, doctor of philosophy in philological sciences (PhD), associate professor

**ЛИТЕРАТУРА СЛОВЕСНОЕ ИСКУССТВО:
ФОЛЬКЛОР**

Алламбергенов Анвар Эркабаевич, доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент

Annotatsiya: Maqolada adabiyotning so‘z san’ati, folklor esa uning ajralmas bir bo‘lagi ekanligi haqida gap boradi. Folkloarning eng kichik janrlaridan biri bo‘lmish topishmoqlar haqida atroflicha so‘z yuritilib, ayrim topishmoqlar tahlilga tortiladi.

Kalit so‘zlar: so‘z san’ati, xalq og‘zaki ijodi, folklor, topishmoq, tahlil.

Abstract: The article discusses the art of words in literature, and folklore is an integral part of it. The article discusses in detail the riddles, which are one of the smallest genres of folklore, and some riddles are analyzed.

Keywords: art of words, folk oral art, folklore, riddle, analysis.

Аннотация: В статье рассматривается литература как словесное искусство и фольклор как его неотъемлемая часть. Подробно рассматриваются загадки — один из самых маленьких жанров фольклора, некоторые из них анализируются.

Ключевые слова: словесное искусство, устное народное творчество, фольклор, загадка, анализ.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Shu vaqtgacha ta’lim tizimining turli bosqichlari uchun darslik sifatida berilgan adabiyotlarda, qolaversa, boshqa ilmiy manbalarda folklor atamasiga inglizcha “folk” – *xalq* va “lore” – *donolik* so‘zidan olingan bo‘lib, “xalq donoligi, xalq donishmandligi” ma’nonilarini bildiradi degan deyarli bir xil ta’rif berilgan. Bu atamani ilk bor 1846-yil Vilyam Toms qo’llagan. O‘zimizda

va boshqa xalqlarda mavjud bo‘lgan xalq ijodiyoti, xalq og‘zaki ijodi deb atalgan tushunchaga shu tariqa “folklore” deya nom berilgan. “Folklor – so‘z san’atining boshlang‘ich namunasi bo‘lib, u behad qadimiy so‘z san’ati hisoblanadi, unda uzoq o‘tmishda yashagan ibtidoiy ajdodlarimizning hali yozuvni bilmagan zamonlardagi turish-turmushi, dunyoqarashi va e’tiqodi, kurash va mag‘lubiyatlari ifodalangan”¹³⁰. Xalq folklorning

¹³⁰ Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Musiqa nashriyoti. Toshkent, 2010-yil. 18-bet.

<https://orcid.org/0009-0009-1497-0343>
e-mail:
anvarallambergenov11@gmail.com

muallifi, so‘z san’atkori hisoblanadi. Folklor so‘z san’atining ilk bo‘g‘ini o‘laroq mumtoz adabiyotdan va zamonaviy adabiyotdan ham oldinda turuvchi lokomotivi hisoblanadi. Xalq og‘zaki ijodiga to‘yingan va ulardan bevosita ta’sirlangan holda bitilgan asarlar xalq dilidan joy olgan holda tillardan tillarga ko‘chib, asrlar mobaynida o‘quvchilarning sevimli asari sifatida qo‘ldan qo‘yilmay o‘qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Folklor so‘z san’ati sifatida badiiy san’atga ham yozma adabiyotga nisbatan ancha yaqinligi bor gap. Bu san’atlar quyidagilar: musiqa san’ati (mavsum-marosim qo‘sinqari, o‘lanlar, yor-yorlar, yo‘qovlar), xalq o‘yinlari (xalq teatri, qo‘g‘irchoq teatrлари va h.k). Shularni inobatga olgan holda folklorni sintezlashgan so‘z san’ati deyishimiz ham mumkin. Qolaversa, “Folklorshunoslik sotsiologiya, etnologiya, til, tarix, arxeologiya, san’atshunoslik, musiqashunoslik va boshqa fanlar bilan aloqadorlikda ish ko‘radi. Chunki folklor sinkretik so‘z san’ati sifatida san’atning barcha turlari bilan chambarchas bog‘langan”¹³¹. Folklor namunalarining adabiyotga ko‘chishi, ya’ni yozuvchi va shoirlar ulardan o‘z asarlarida foydalanishi, asarlarining ma’lum bir o‘rinlarida maqola, matal, topishmoq, latifa, ertak, rivoyat, afsona va shu kabi folklor janrlarining aynan keltirilishi folklorizmlar hisoblanadi. Folklor badiiy adabiyotning boyishiga, uning mukammllashishiga, tarqqiy etishiga o‘zining munosib hissasini qo‘shtan, qo‘sib kelmoqda va bundan keyin ham qo‘saveradi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/ DISCUSSION). Folkorda ko‘plab katta-kichik janrlar mavjud bo‘lib, ularning har biri so‘z vositasida insonlarga har xil ta’sir kuchini ko‘rsatadi. Masalan, topishmoq kichik janr hisoblansa-da u insonni o‘ylashga, fikrlashga, tafakkur qilishga undaydi, nafaqat undaydi, balki majbur qiladi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun yaqindan yordam beradi. Topishmoqlar so‘z vositasida insonni favqulodda tezlikka,

hozirjavoblikka o‘rgatadi, undagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Topishmoqlar asosan, tildagi yashirin imkoniyatlarni yuzaga chiqarishga ma’lum bir ma’no va shu ma’noga yashiringan sirni, ma’lum bir vaziyatlarni aynan o‘z holicha emas, boshqacha tarzda so‘z vositasida niqoblagan holda bir odam tomonidan boshqa bir odamga yoki umumga qaratib aytildigan jumboq hisoblanadi. Topishmoqlar tilning imkoniyatlarini kengaytirgan holda oddiy so‘zlashuv uslubidan farq qiladigan tarzda ma’no va mazmunni yashirin yoki ularni o‘zgacha bir shakllarda ifoda etadi. Topishmoqlarda metaforalar, kinoyalar, qochirimlar, bir so‘zni ko‘p ma’nolar bilan qo‘llash orqali til imkoniyatlarini boshqa janrlarga qaraganda ko‘proq, kengroq ochib berish imkonlari mavjud. Odatda topishmoqlarning javobini topish uchun o‘ylash, mantiqiy va izchil fikrlash talab qiladi. O‘rtaga tashlangan savol eng avvalo diqqatni jalb qilishi, fikrlashga undashi, turli xil tasavvurlarni uyg‘otishi kerak. Bu esa o‘z navbatida topishmoqni eshituvchilar va javob izlovchilarda kutilmagan taassurotlar qoldiradi. Topishmoqlar inson tafakkurini o‘stirishga, fikrlash doirasini kengaytirishga, nutqini rivojlantirishga, voqealikka tezkor munosabat bildirishga yaqindan yordam beradi. Ular turli madaniyatlarda, hatto bir xalqning turli xil hududlarida turlicha xususiyatlarga ega. Ularning ifodalaniishi jamiyatdagi qadriyatlar, urf-odatlar, an’analar, diniy qarashlar bilan ham chambarchas bog‘liq. So‘zimizning isboti sifarida respublikamizning shimoliy hududlaridagi bir topishmoqni keltirib o‘tish maqsadga muvofiq. **Qishda mozor, yozda bozor.** Mozorlar turli xalqlarda har xil ko‘rinishlarga ega. Yuqorida aytganimizdek, bir xalqning turli hududlarida yashovchi odamlarining dunyoqarashi, e’tiqodi, iqlimi va shu kabi ko‘plab o‘ziga xosliklardagi farqlari singari topishmoqlarda ham hududiy va mantiqiy o‘ziga xoslik mavjud. Respublikamizning shimoliy taraflarida boshqa hududlarga qaraganda qish nisbatan qattiq kelishi oqibatida ayrim meva turlarini sovuq urishi mumkin. Shuning ehtiyyotini qilgan holda ayrim

¹³¹ Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Musiqa nshriyoti. Toshkent, 2010-yil, 18-bet.

mevalarni, xususan, anjir, anor, uzum kabi mevalarni kuzda maxsus vositalar va tuproq yordamida ko‘milgandan keyin xuddi mozor shakliga o‘xshab qoladi. Ko‘milgan mevalar bahorda, aniqrog‘i Navro‘z bayramidan besh-o‘n kun keyin yoki undan besh o‘n kun oldin ob-havoning “rayiga” qarab ochiladi. Maqolning “*yozda bozor*” qismi o‘z-o‘zidan tushunarli bo‘lsa kerak. Sababi mevalarning iste’moldan ortgan qismi bozorga olib chiqib sotiladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Topishmoqlar yaratilishida deyarli barcha holatlarda bir narsa boshqa bir narsa bilan taqqoslanadi. Shu yo‘l orqali bir ma’noni bir necha qatlamli boy ma’noga aylantirish mumkin. Ko‘p holatlarda topishmoq qofiyalangan, ritmik va ohangdor tarzda tuzilganligi uchun yodda saqlanib qoladi. Topishmoqlarni turli darajalarda tushunish mumkin, bu esa ularga bo‘lgan qiziqishni orttirishga omil bo‘lib xizmat qiladi. “Har bir topishmoqning ichida yashiringan holda *kim? nima?* degan so‘roq yotadi. Tinglovchidan yoki topishmoq aytishishda qatnashganlardan javob talab etiladi. Topilishi kerak bo‘lgan narsalarning o‘xshatma belgisi, bir tomonidan, juda erkin tanlangani uchun, ikkinchi, ko‘pincha singishib qolgan badiiy adabiyot normalaridan farq qilgani uchun javobini topish kishini ancha o‘ylashga, topishmoqdagi belgilarning ko‘chma ma’nolarini

axtarishga majbur etadi”¹³². So‘z ma’nolarining serqatlam ekanligi, ular ochiqchasiga emas, yashirin, sirli va qiziqarli o‘yin ko‘rinishida ifodalanishi orqali folklorning boshqa janrlariga qaraganda topishmoqlar insonlarni ko‘proq o‘ziga jalb qiladi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Topishmoqlar ham bugungi globallashuv jarayonidan chetda qolgani yo‘q. Ularning qadimiy va zamonaviy variantlari shakllanib ulgurdi. Topishmoqlar o‘zidagi shu va shunga o‘xhash ma’no qatlamlari bilan so‘z san’atining bir vositasi ekanligini ham anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. Musiqa nashriyoti. Toshkent, 2010-yil.
2. Jo‘rayeva B. O‘zbek xalq maqollarining qisqacha sinonimik lug‘ati. Fan nashriyoti, Toshkent, 2006-yil.
3. Alpomish. O‘zbek xalq qahramonlik dostoni. Sharq nashriyot-matbaa konserni bosh tahriri. Toshkent, 1998-yil.
4. XX asr o‘zbek folklorshunosligi antologiyasi. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2017-yil.
5. www.wikipediya.uz

¹³² XX asr o‘zbek folklorshunosligi antologiyasi. Zubayda Husainovaning “Topishmoq terminlari” maqolasidan.

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2017-yil, 121-bet.